

تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه‌ی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی^(ره)

سید محمدجواد قربی^۱، غلامرضا جمشیدیها^۲

چکیده

تولید کالای ملی و تأمین نیازهای اساسی درون مرزهای ملی از اموری است که در اقتصاد اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است و خیلی از متفکران و اندیشمندان در خصوص لزوم آن سخن به میان آورده‌اند. در این میان، آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی یکی از اشخاصی است که بر وجوب تولید امتعه در ممالک اسلامی تأکید زیادی داشته است و در کتاب شذرات المعارف به ابعاد مختلف تولید کالای ملی اشاراتی داشته‌اند. به همین منظور، مقاله‌ی حاضر تلاش دارد با بهره‌گیری از روش تحلیلی - توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ایی به این پرسش پاسخ دهد که: تهدیدات تولید کالای ملی از منظر اندیشه‌ی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) شامل چه مواردی است؟ برخی از یافته‌های مقاله نشان می‌دهند که تولید کالای ملی ارتباط مستقیمی با اقتدار سیاسی و عزت ملی دارد و بی‌توجهی به تأمین نیازهای اقتصادی در ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلام، زمینه‌های وابستگی اقتصادی و ضعف پایه‌های حکومت اسلامی را به وجود خواهد آورد. برخی از تهدیدات تولید ملی در نظام اقتصادی اسلام از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی عبارت است از: راحت‌طلبی و آسایش‌پرستی، نفاق در فعالیت‌های اقتصادی، سوء مدیریت در بیت‌المال، رفاه‌زدگی شهروندان، وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی، قرض‌تزیلی و ربا، خام‌فروشی سرمایه‌های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده، جنگ تجارت‌خانه‌ها در عرصه بین‌المللی (نزاع اقتصادی) و...

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی، تهدیدات اقتصادی، تولید کالای داخلی، شذرات‌المعارف، قرض‌الحسنه، وابستگی اقتصادی، راحت‌طلبی، انباشت سرمایه، نزاع اقتصادی.

۱. کارشناس ارشد اندیشه سیاسی اسلام، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، نویسنده مسئول ghorbi68@yahoo.com

۲. استاد علوم اجتماعی اسلامی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، gjamshidi@ut.ac.ir

۱- مقدمه و طرح مسئله

آیت‌الله میرزا محمدعلی شاه‌آبادی از نوادر دوران و نوابغ زمان است. از جمله ویژگی‌های ایشان عبارت است از: استقلال رای و بداعت فکر، سنت‌گرایی توأم با نوآوری، شهامت نظری و شجاعت سیاسی، جامعیت علمی آمیخته به جاذبه‌ی اجتماعی و سلوک معنوی همراه با صلابت انقلابی. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۶: ۷) ایشان از جمله عالمانی بود که نه تنها به فکر معاد انسانها بود بلکه به حیات این جهانی آنان نیز می‌اندیشید؛ وی می‌دانست که برای تحکیم بنیانهای اعتقادی انسانها باید در صدد تأمین معیشت آنها نیز بود و از این جهت، در دوران فعالیت‌های فرهنگی خویش در تهران، برنامه‌های مختلف اقتصادی را مطرح کرد و در حد توان به بعضی از آنها جامع عمل پوشاند. (اردشیری، ۱۳۸۵: ۸۵)

این موضوع در حالی است که برجستگی شخصیت عرفانی و اخلاقی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی مانع از شناخت جامع و کامل دیگر بعدها‌ی شخصیتی ایشان از جمله شخصیت اقتصادی و اجتماعی وی شده است؛ در نتیجه، جامعه‌ی علمی و نیز مردم مسلمان جهان از بهره‌مندی از دانش و دیدگاه‌های اجتماعی و اقتصادی وی محروم شده‌اند. می‌توان مدعی شد که وی به دنبال استخراج و طراحی یک نوع الگوی جامع اقتصادی در سطح ملی براساس مبانی هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی و فقه‌اسلامی است؛ به گونه‌ای که می‌تواند تمایزهای اساسی با دو الگوی اقتصادی سرمایه‌داری و کمونیستی داشته باشد. اغلب دیدگاه‌های اقتصادی و اجتماعی وی در کتاب *شذرات المعارف* ارائه شده است. ایشان در این کتاب نیز وضعیت اقتصادی جامعه اسلامی عصر خود را آسیب‌شناسی کرده و برای رفع مشکل‌های اقتصادی، مبتنی بر فطرت، توحید، ارزش‌های اخلاقی، راهبرد عِدّه و عُدّه مبتنی بر روش تعاون یک نوع الگوی اقتصادی در سطح ملی زیر نظر ولی فقیه و مرکزیت حکومت اسلامی ارائه کرده است که می‌توان گفت متمایز از ساختارها و مدل‌های اقتصادی متعارف است. (یوسفی، ۱۳۹۴: ۸۹-۸۸) با این اوصاف، نوشتار حاضر تلاش دارد به بررسی تهدیدات تولید کالای داخلی (امتعه مسلمین) در اندیشه‌ی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی بپردازد.

یکی از دغدغه‌های آیت‌الله شاه‌آبادی، بررسی و معرفی تهدیداتی است که جهان اسلام در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی با آن مواجه است و با

توجه به شرایط زمانی زندگانی آیت الله شاه آبادی، ایشان به مشاهده آسیب‌ها و تهدیدات چندوجهی اقتصاد ملی پرداختند و در این زمینه با توجه به مبانی اقتصاد اسلامی، نگرشی انتقادی به اقتصاد خرد و کلان در جامعه‌ی ایرانی و حتی جهان اسلام داشتند و ضمن توجه به منافع ملی و مصالح امت اسلامی، هشدارهایی در خصوص چالش‌های درونی نظیر حفظ بیت المال، بی‌توجهی به تولید، رواج بی‌اخلاقی در روندهای اقتصادی دادند و در حوزه‌ی تهدیدات بیرونی به وابستگی اقتصادی، انتشار عقاید بیگانه در جامعه، اتکاء به محصولات تولیدی خارجی و غیره اشاره کردند تا از این طریق به بیداری و آگاه‌سازی افکار ملت ایران بپردازند و از این طریق بسترهای تقویت اقتصاد ملی را فراهم آورند. دستاورد این رویکرد آسیب‌شناسانه می‌تواند بسترهای مهار تهدیدات پیش روی تولید ملی را برطرف نماید و در عرصه سیاست‌گذاری اجتماعی و فرهنگ اقتصادی مناسب باشد.

۱-۱ هدف پژوهش

پژوهش حاضر مترصد بررسی اندیشه‌ی آیت الله محمدعلی شاه‌آبادی در خصوص تولیدات ملی (کالای مملکتی) است و در این راستا، دو بعد تهدیدات و راهبردها، پیرامون روند کالای ملی در اندیشه‌ی ایشان مورد مذاقه قرار می‌گیرد تا از این طریق، خلاءهای موجود در زمینه‌ی افکار شاه‌آبادی تا حدودی برطرف شود و در عین حال، نگرش اقتصاد اسلامی و انگاره‌های اجتماعی تولید در اندیشه‌ی متفکران مسلمان تبیین شود و به همین دلیل، پژوهش حاضر می‌تواند مورد استفاده‌ی پژوهشگران در سطح نظری و هم کارگزاران حکومتی در سطح عملیاتی قرار بگیرد.

۱-۲ سوالات پژوهش

- ۱- تولید ملی در اندیشه‌ی آیت الله شاه‌آبادی چه بار مفهومی و معنایی دارد؟
- ۲- تهدیدات درونی (داخلی) کالای مملکتی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی شامل چه مواردی است؟
- ۳- تهدیدات بیرونی (خارجی) کالای مملکتی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی شامل چه مواردی است؟

۱-۳ پیشینه‌ی پژوهش

از منظر پیشینه‌ی پژوهش باید اذعان شود که پیرامون ابعاد اندیشه‌های اقتصادی آیت الله

شاه‌آبادی پژوهش‌چندانی انجام نشده است و کارهای انجام شده بسیار قلیل و کلی هستند. علی‌حیدر مرتضوی در کتاب "فیلسوف فطرت" به بررسی ابعاد زندگی و اندیشه‌های سیاسی، عرفانی و اقتصادی ایشان پرداخته است و در انتهای بخش پنجم کتاب، به مسئله‌ی اقتدار و استقلال اقتصادی از منظر شاه‌آبادی می‌پردازد که فاقد تحلیل و توصیف فراوان است. (مرتضوی، ۱۳۸۷) احمدعلی یوسفی در مقاله‌ای پژوهشی با عنوان "تحلیل الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی"، به بررسی الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی در حوزه‌ی همیاری و اخوت، شرکت مخمس و سیاست عده پرداخته است و با وجود بررسی تحلیل برخی از آراء اقتصادی شاه‌آبادی، از مسئله تولید داخلی غفلت نموده است. (یوسفی، ۱۳۹۴، ۸۷-۸۸) البته این مقاله به عنوان بخشی از کتاب "اقتصاد تعاونی از منظر اسلام" توسط ایشان منتشر شده است. (یوسفی، ۱۳۹۵) سیدمحمدرضا رضی بهابادی پایان‌نامه‌ای با عنوان نظریه‌های اقتصادی - سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) منتشر کرده است که مجموعه‌ای از اندیشه‌های شاه‌آبادی در مسائل اقتصادی و سیاسی را دسته‌بندی کرده است، ولی مسائل کلان اقتصاد در زمینه‌ی تولید، توزیع و مصرف را به صورت سطحی و گذرا مورد بررسی قرار داده است. (رضی بهابادی، ۱۳۸۹) از این رو، پیشینه‌ی اندک حاضر گواهی بر فقدان اثری جامع و مستقل در باب اندیشه‌ی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی در زمینه تولید کالاهای داخلی است و از این رو، مقاله حاضر دارای نوآوری و بداعت است.

۲- بررسی مفاهیم پژوهش

۲-۱ تولید ملی

قسمتی از نیازمندی‌های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود دارد و انسان می‌تواند آسان از طبیعت برداشت و مصرف کند؛ میوه‌های آماده‌ی جنگلی از این قبیل هستند، ولی بسیاری از نیازمندی‌های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود ندارد و باید با کار و خلاقیت بشر و تغییراتی که در آن مواد به وجود می‌آورد، برایش قابل مصرف گردد. بخش اول در قلمرو حیات است و بسیاری از موارد آن را اصطلاحاً امروز تولید می‌نامند و بخش دوم که در حقیقت تغییر فیزیکی یا شیمیایی مواد موجود است، تولید نامیده می‌شود. استخراج سنگ آهن از معدن، ذوب آن در کوره، تهیه شمش آن، تبدیل

شمس آهن به پروفیل، ساختن در و پنجره و نظائر این‌ها نمونه‌هایی از تولید است. (بهشتی، ۱۳۸۷: ۱۰۳-۱۰۲) تولید ملی اصطلاحی در علم اقتصاد است و به ارزش پولی همه‌ی کالاها و خدماتی که در دوره‌ی معینی اغلب یک‌سال در کشوری تولید شده، گفته می‌شود. حمایت از تولید ملی در اسلام با استفاده از سلاح پویای اقتصاد به مفهوم حفظ متناسب روابط با بیگانگان و رسیدن به خودکفایی است. (بیت‌اللهی، ۱۳۹۷: ۱۰-۹)

تولید ملی ناظر بر کلیه تولیداتی است که در داخل کشور تولید می‌شود (مجموعه نویسندگان، ۱۳۹۴: ۱۲) و این مسئله ناظر بر حمایت از کار و سرمایه‌ی داخلی است تا جایی که رشد و بالندگی اقتصادی کشور در گرو تقویت جایگاه تولید است. (اداره کل تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۱: ۵) از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای؛ "تولید ملی، اساس و حلقه‌ی اساسی پیشرفت اقتصاد است. مسئولان باید از تولید ملی حمایت کنند. یک‌جا که قانون لازم دارد، حمایت قانونی کنند؛ یک‌جا که حمایت قضائی لازم است، انجام بگیرد؛ یک‌جا که حمایت اجرایی لازم است، باید تشویق کنند و کارهایی بکنند؛ باید این کارها انجام بگیرد. تولید ملی باید رونق پیدا کند. صاحبان سرمایه و نیروی کار که تولیدگر هستند، آنها هم بایستی به تولید ملی اهمیت بدهند؛ به چه معنا؟ به این معنا که بهره‌وری را افزایش بدهند؛ بهره‌وری، یعنی از امکاناتی که وجود دارد حداکثر استفاده‌ی بهینه بشود؛ کارگر که کار می‌کند، کار را با دقت انجام بدهد؛ "رحم الله امرء عمل عملاً فأتقنه"، این معنای بهره‌وری است؛ از قول پیغمبر نقل شده است: رحمت خدا بر آن کسی است که کاری را که انجام می‌دهد، محکم انجام بدهد، متقن انجام بدهد. آن کسی که سرمایه‌گذاری می‌کند، سعی کند حداکثر استفاده از آن سرمایه انجام بگیرد؛ یعنی هزینه‌های تولید را کاهش بدهند؛ بعضی از بی‌تدبیری‌ها، بی‌سیاستی‌ها موجب می‌شود هزینه‌ی تولید برود بالا، بهره‌وری سرمایه و کار کم بشود." (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱)

۲-۲ تهدید

تهدید عبارت از یک عمل یا یک سلسله حوادث است که در مدت زمانی کم و بیش کوتاه کیفیت زندگی ساکنان یک کشور را به شدت تهدید می‌کند یا دامنه اختیار یک حکومت یا کشور یا واحدهای خصوصی متعلق به یک کشور را در انتخاب سیاست

مقتضی به‌طور جدی به مخاطره می‌اندازد. (روشندل، ۱۳۸۴: ۱۳۷) تهدید بر ضد امنیت ملی عبارت است از شرایط، فعالیت‌ها، مقاصد و مقدرات بالفعل و بالقوه‌ی کنشگران داخلی و خارجی که با تقلیل توانایی ابتکار عمل بازیگران خودی، موجب تحدید یا ناکامی در دستیابی به اهداف، منافع و مقاصد ملی آنان می‌شوند. از نظر متدولوژیک، برآورد هر رخداد یا نیت به عنوان تهدید بر ضد امنیت ملی، امری دلبخواهی نیست، بلکه تابع ضابطه‌ی معینی است. البته، تعیین این ضوابط همانند تعریف امنیت و تهدید، مشمول تفاوت آرای صاحب‌نظران است. به دیگر سخن، ضابطه‌ی احصای تهدیدات امنیتی، ترجمان برداشت بازیگران سیاسی از ترکیب تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها است. (کریمی و دیگران، ۱۳۸۹: ۸۷) در این مقاله، مراد از تهدید، مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی است که بر ساختارهای حکومتی و جامعه تأثیر منفی می‌گذارند و توانایی انحراف از مسیر اصلی، ارزش‌ها، سیاست‌ها و عملکردها را دارند. تبعات آن، ناامنی برای جامعه و حکومت است.

۳- روش پژوهش

روش پژوهش حاضر نیز از نوع توسعه‌ای و مبتنی بر تحلیل و توصیف است و منابع تحقیق از مطالعات کتابخانه‌ای استخراج شده است. به همین منظور از منابع دست اول (شامل آثار آیت‌الله شاه‌آبادی و شروحاتی که بر آثار ایشان نگاشته شده است) و دست دوم (کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط با اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی) بهره گرفته شد. تمرکز اصلی مقاله بر روی کتاب "شذرات المعارف" به عنوان عصاره‌ی اندیشه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آیت‌الله شاه‌آبادی است و تلاش می‌شود در بازنمایی افکار آیت‌الله شاه‌آبادی، مراجعه‌ی مستقیم به آراء ایشان انجام شود. سازماندهی پژوهش به این قرار است که بعد از تشریح بعد مفهومی تولید کلای داخلی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی در قسمت اول، به بررسی تهدیدات تولید مملکتی از دو منظر درونی و بیرونی خواهیم پرداخت. از آنجایی که تاکنون مفهوم تولید ملی در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی بررسی نشده است لازم است قبل از ورود به بحث اصلی یعنی شناسایی تهدیدات تولید ملی، به بررسی مفهوم تولید در اندیشه‌ی ایشان بپردازیم.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱ تولید ملی از منظر آیت الله شاه‌آبادی

کنکاشی در کتاب شذرات المعارف^۱ و سایر آثار آیت الله شاه‌آبادی نشان می‌دهد که عبارت و واژه‌ی "تولید کالای ملی" در نوشتارهای ایشان وجود ندارد اما از عبارات مشابهی نظیر "امتعهی مسلمین" و "تجارت و صناعت مملکتی" استفاده می‌نمایند که کاملاً قرابت معنایی و مفهومی با تولید کالای داخلی و ملی دارد. بررسی اندیشه و تقریرات آیت الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف نشان می‌دهد که می‌توان در افکار ایشان، دو گونه برداشت از کالاها و صنایع‌های بشری ارائه داد؛ ایشان کالاها و تولیدات را به صورت غیرمستقیم و در لابلای مباحث اقتصادی خویش، به دو دسته کالاها و امته مسلمین و کالاهای کفار (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱) تقسیم بندی می‌کنند که ملاک این تقسیم‌بندی در کتاب شذرات المعارف، اعتقادی و منبعث از ارزش‌های دینی است. به عبارت دیگر، یک تقابل گفتمانی در خصوص کالاها و مصنوعات بشری در کتاب شذرات المعارف وجود دارد که منبعث از نظریه‌ی دارالسلام و دارالکفر است و یا می‌توان این گونه اظهار کرد که خیلی به این دیدگاه فقهی - سیاسی قرابت دارد.

تولید ملی باید ناظر بر رفع نیاز معاش مردم در پرتو حفظ عزت و کرامت آنها باشد؛ به این معنا که تأمین کالاهای اساسی و تولید ملی باید ناظر بر تأمین عزت شهروندان باشد و زمینه‌های رفع نیاز مردم را فراهم نماید. شاه‌آبادی در یکی از توصیه‌های خود می‌فرماید: "بدان که انسان علاوه بر آنکه بالفطره خود خواه و عزت پسند است در اعاشه^۲ محتاج به عزت خواهد بود." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳) بنابراین، کسب پیشرفت‌های اقتصادی در سطوح فردی و اجتماعی نباید در تقابل با عزت افراد جامعه قرار گیرد و رعایت تواضع و فروتنی در روابط اقتصادی فی مابین اعضای جامعه، امری لازم است. به یک معنا، "چون ناموس عزت بر قائمه‌ی تواضع و فروتنی مستقر است لذا آیه و روایه تأکید به تواضع

۱. شذرات المعارف یکی از مهمترین کتب آیت الله شاه‌آبادی است (الطهرانی، ۱۴۲۴: ج ۲/ ۲۰۷) که بخش مهمی از آراء اقتصادی ایشان در آن تبلور یافته است. رساله‌ی شذرات المعارف که نام دیگر آن "مرام الاسلام" است، در سال ۱۳۲۰ نگارش یافته و اولین بار در اردیبهشت ۱۳۲۵ به چاپ رسید. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۹۲) این کتاب مشتمل بر ۶ شذره و بیش از ۲۰۰ معرفه بوده که در بخش‌های مختلف تنظیم شده است.
۲. معیشت و زندگی کردن.

فرموده‌اند و معصوم (ع) درجه شرائط اخوت تصریح فرموده‌اند: "آن لایغیره علیک مال ولاجاه؛ یعنی برادر باید به واسطه‌ی حصول مال و جاه حالش نسبت به تو متغیر نشود بر تو تکبر نکند و معلوم است که متکبر سلب عزت از تو نماید بلکه باید متواضع باشد تا حفظ عزت بلکه ایجاد عزت در تو بفرماید." (شاه آبادی، ۱۳۸۷: ۹۰-۸۹) تولید کالاهای اساسی و برطرف کردن بسترهای زندگی از طرق مختلف باید با هدف جلوگیری از خفت و رسوایی مومنین در برابر یکدیگر (سطح خرد) و کشورهای دیگر (سطح کلان) شود. از این رو، اگر ممالک اسلامی به فکر تأمین نیازهای مردم خود نباشند ممکن است برای تأمین کالاهای اساسی خود در برابر کشورهای صادرکننده‌ی کالا، دچار سلب عزت شوند.

شاه‌آبادی با صراحت تمام و قاطع، اشخاص، گروه و جامعه‌ای را که نسبت به کالای داخلی مسلمین بی‌توجه هستند را "بی‌غیرت" و "بی‌حس" توصیف می‌کند (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱) و چنین توضیح می‌دهد که برای تعالی اقتصادی باید از این افعال قبیحه دوری جست و نیازهای درونی جوامع اسلامی در زمینه کالاهای اسلامی را در درون مملکت اسلامی برطرف کرد و در این مسیر، به چند پیش شرط اشاره می‌نمایند: "کفار را در امتعه‌ی آنها کشته و به ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشم نمایم و حس حاجت را منظم عالم خود گردانیده و در این مقام برآییم که امتعه‌ی مسلمین را مغتنم و حوائج را به‌خود آنها و در خود آنها اداره نمائیم." (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱) در توضیح این رهنمودهای اقتصادی در زمینه تولید داخلی باید اذعان داشت؛

اول: با عدم مصرف تولیدات خارجی به مقابله با سلطه‌ی اقتصادی کشورهای استعمارگر پردازیم.

دوم: روابط اقتصادی ممالک اسلامی با دولت‌های زیاده‌خواه و استعمارگر قطع شود و از این طریق فرصت‌های لازم را برای رشد اقتصاد فراهم نموده و از این طریق بتوان میزان تهدیدات اقتصادی ناشی از دخالت دولت‌های خارجی در زمینه‌ی تولیدات اساسی و مورد نیاز مسلمین را کاهش داد.

سوم: پرهیز از مخالطه (معاشرت و مخلوط شدن) با کفار در زمینه تولیدات تجاری، صنعتی، کشاورزی و... می‌تواند استقلال اقتصادی را برای جوامع اسلامی به همراه بیاورد.

چهارم: باید برای تولیدات و امتعه تولید شده در کشورهای اسلامی اهمیت قائل شده و بسترهای رشد آن را فراهم نماییم.

پنجم: نیازها و حاجت‌های اقتصادی مسلمانان باید در درون مرزهای کشورهای اسلامی تأمین و اداره شود و در حد امکان باید از برطرف نمودن حاجت مسلمین در خارج از مرزهای اسلامی باید جلوگیری شود.

ششم: حوائج و نیازهای مسلمین توسط نیروهای انسانی بومی تأمین شود.

برخی از ملزومات و مختصات تولید امتعه‌ی مسلمین (کالای داخلی) در کتاب شذرات معارف به قرار زیر است؛ شرعی و مبتنی بر احکام اقتصادی اسلامی باشد؛ در راستای تأمین نیاز مسلمین باشد؛ براساس عوامل داخلی ممالک اسلامی مدیریت شود؛ منجر به استقلال و اقتدار اقتصادی شود؛ در مسیر صحیح و درست مورد استفاده قرار بگیرد؛ از علم و دانش‌های روز استفاده شود؛ میانه‌روی و مصرف بهینه از تولیدات داخلی سرلوحه امت اسلامی قرار بگیرد؛ عمل و تلاش در مسیر رونق فعالیت‌های اقتصادی باید فزونی یابد؛ حلال و طیب بودن محصولات و عوامل تولید باید در نظر گرفته شود؛ زیر نظر رئیس ناحیه‌ی مقدسه اسلام (ولی فقیه) اداره شود؛ از ربا و قرض تنزیلی در فعالیت‌های تولیدی جلوگیری شود و رونق اقتصاد داخلی و تولید کالاهای ملی باید توسط قرض‌الحسنه انجام شود؛ صبر و استقامت در مسیر رشد اقتصادی امری بایسته و لازم است؛ همه‌ی مردم جامعه از معصیت و گناهان اقتصادی در جامعه جلوگیری نمایند؛ امید و نشاط از لوازم ضروری روندهای اقتصادی است؛ رونق تولیدات اقتصادی بدون همیاری، اخوت و تعاون امکان پذیر نیست؛ کار کردن پول و خارج کردن سرمایه‌های مالی از بازار ممالک اسلامی منجر به رکود اقتصادی خواهد شد و فرایند تولید ملی را تضعیف خواهد کرد؛ در زمینه‌ی تولید اقلام راهبردی و اساسی، نباید به کشورهای خارجی اتکا شود زیرا نابودکننده اقتدار و استقلال اقتصادی خواهد بود.

تهدیدات در زمینه تولید کالاهای ملی در کتاب شذرات المعارف را می‌توان به دو دسته عوامل تهدید در بیرون و درون تقسیم نمود که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت.

۴-۲ تهديدات درونی توليد مملکتی در ناحیه مقدسه اسلامی

۴-۲-۱ اخلاق رذيله و افعال قبيحه

سامان اقتصادی از اخلاق مایه می‌گیرد و هم بدان قوام و سامان می‌گیرد و به همین دلیل در نظام اقتصادی اسلام، نباید از نقش متقابل اخلاق و اقتصاد غفلت شود. (بهشتی، بی تا: ۸۰) آغاز کتاب شذرات المعارف، به تهدید جدی و مهم رشد رذیلت‌های اخلاقی و رفتاری اشاره شده است که نشان از اهمیت این تهدید برای جوامع اسلامی در اندیشه سیاسی و اقتصادی آیت الله شاه آبادی است: "مدت زمانی است که مملکت اسلام مبتلا به امراض مزمنه و مهلکه شده، انتشار عقاید باطله و اخلاق رذيله و افعال قبيحه به حدی است نمی‌توان جامعه را نسبت به انسانیت داد، فضلاً عن الاسلامیه، و روز به روز در شدت و فشار آن امراض است تا رفته‌رفته مزاج آن را بالکلیه فاسد و اسمش را مانند رسمش محو نماید؛ نعوذُ بالله منه" (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳) وی اعتقاد دارد که "غرور به شفاعت، منشأ ارتکاب انواع رذائل اخلاقیه و اقسام معاصی کبیره گردیده، به حدی که افتخار به اشتها به آن می‌نمایند." (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴) به نظر ایشان، باید قوه‌ی عاقله در جوامع اسلامی تقویت و مورد توجه قرار بگیرد تا از افعال قبيحه‌ای نظیر تکیه بر تولیدات کالاهای خارجی در زمینه‌ی اقلام راهبردی و اساسی جلوگیری شود. (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰) منشأ اصلی افعال قبيحه و پلشتی‌ها در امور اقتصاد و مادیات، غفلت انسان‌ها و عدم بیداری (آگاهی) آنها است؛ زیرا غفلت آنها از پرداختن به پایه‌های زندگی اقتصادی منجر به نیاز، وابستگی، تضعیف کرامت، فساد اخلاقی و عملکرد ناشایست در روابط اقتصادی فردی خواهد شد و اگر اجتماع یا حکومت اسلامی به رذيله غفلت و نادانی دچار شوند، آنها هم گرفتار فساد روز افزون و بی‌اخلاقی در امور مدنی خواهند شد تا جایی که تزايد در رفتار منافی اخلاق می‌تواند منجر به تباهی و سقوط آنها شود. شاه‌آبادی معتقد است که در جوامع اسلامی، خیلی از اشخاص نیز "زندگانی اساسی خود را از دست داده و از خواب غفلت بیدار نمی‌شوند که فکری برای زندگانی واپسین نمایند و البته اشخاص محتاج بی‌اساس روز به روز قبايح اعمال و فساد اخلاق آنها در تزايد خواهد بود نعوذ بالله." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۲) بنابراین، قلع و قمع فساد باید در جامعه‌ی اسلامی مورد توجه برادران دینی باشد: "تحصیل لباس تقوی و لباس جندالله نموده و لشکر کفر

و نفاق و فسق و فساد را از عالم، قلع و قمع نمایند." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۸)

۲-۲-۲ ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)

به نظر حکیم شاه‌آبادی، از جمله ضعف‌های مهم جامعه‌ی مسلمانان، ترک امر به معروف و نهی از منکر است. جامعه‌ای که شاه‌آبادی به نقد آن می‌پردازد، جامعه‌ای مرده است که این فریضه در آن جایی ندارد. امر به معروف و نهی از منکر از جمله واجباتی است که تمامی فرق مسلمان در وجوب آن اتفاق نظر دارند. هر چند که در نحوه‌ی اجرای آن اختلافاتی مشاهده می‌شود. مسلمانان بر مبنای آیه‌ی شریفه‌ی: "وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" (قرآن کریم، آیه ۱۰۴ سوره آل عمران) به وجوب امر به معروف و نهی از منکر اعتقاد دارند. شاه‌آبادی بحق به این نکته اشاره نموده‌اند که ترک این فریضه الهی خود از علل عقب‌ماندگی جوامع مسلمانان است. جامعه‌ای که در آن این فریضه الهی اجرا شود، جامعه‌ای از درون کنترل شده است و بی‌تفاوتی افراد به آنچه در جامعه انسانی می‌گذرد خطرات فراوانی برای تمام افراد جامعه دارد. بنابراین می‌توان سه کارکرد اصلی امر به معروف و نهی از منکر را چنین معرفی کرد؛ سبب اتحاد و انسجام امت‌های اسلامی است، سبب توسعه و پیشرفت جوامع مسلمانان است و باعث توجه مسلمانان به اسلام اجتماعی و گریز از اسلام انفرادی است. در عین حال، بی‌توجهی به فریضه‌ی امر به معروف در جامعه منجر به بی‌توجهی افراد به آنچه در اطرافشان می‌گذرد نیز می‌شود. تأکید شارع مقدس بر این فریضه، از نشانه‌های تأکید شارع بر اسلام اجتماعی است. (گوهری، ۱۳۸۷: ۳۶۵-۳۶۲) شاه‌آبادی در این زمینه اشاره می‌کند؛ "اگر نظر عمیقانه بفرمائی، می‌یابی که عمده اسباب مرض چند چیز است؛ اول، غرور مسلمین به حقانیت خود، که منشا تحویل دادن میدان دعوت است به معاندین و موجب قناعت نمودن به اسلام انفرادی و ترک امر به معروف و نهی از منکر است." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴) نورالله شاه‌آبادی در توضیح این موضوع اشاره داشته‌اند هر کس وظیفه دارد از رشد زشتی‌ها در جامعه جلوگیری کند و عدم ارتکاب شخصی ملاک سلامت جامعه نیست؛ زیرا اسلام برای هر درد درمانی تجویز کرده است و اگر کسی گرد اعمال زشت نمی‌چرخد، باید دیگران را نیز از ارتکاب

به آن باز دارد و با اشاعه‌ی این سنت نیک، جامعه را از آلوده شدن به گناه و جنایت‌های خانمانسوز حفظ کند. اسلام این وظیفه را برعهده‌ی مسلمانان نهاده و با تقویت روحیه اجتماعی در صیانت جامعه گامی مفید برداشته است. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۷: ۴۴) از این رو، پرهیز از جرائم و گناه اقتصادی در حوزه‌ی شخصی و فردی ملاک سعادت جامعه ایمانی و اسلامی نخواهد بود بلکه وظیفه‌ی تک تک امت اسلامی است که از گناهان اقتصادی در سطح اجتماع جلوگیری نمایند و به وظیفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر پایبند باشند و از این طریق بتوانند دامنه‌ی آلودگی اقتصاد را در سطح ملی کاهش دهند. چنین مقوله‌ای نیازمند دوری از نگرش اسلام انفرادی و روی آوردن به اسلام جماعتی و اجتماعی است. در کتاب فطرت عشق (شذره ششم شذرات المعارف) شاه‌آبادی تأکید می‌نماید که فرد یا گروهی که به دنبال لذت از طریق ارتکاب مناهی، تجاوز از حدود و مخالفت با اوامر الهی است، دچار ذلت خواهد شد ولی تحمل سختی‌ها در مسیر اجرای احکام الهی، منجر به لذت و فوز عظیم خواهد بود. (شاه‌آبادی، ۱۳۹۴ الف: ۱۸۲-۱۸۱) ایشان تأکید بر اصل راهبردی امر به معروف و نهی از منکر در دو سطح خرد و کلان دارند؛ در سطح خرد، ایشان بر افراد جامعه توصیه می‌کنند تا "عدم تجاوز از حدود الهیه، یعنی مرتکب حرامی یا منع از واجبی نکند." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵۵) در سطح کلان، بر "تأدب به‌ظاهر شرع و ترک محرمات مطلقاً و تعظیم شعائر اسلام و حضور در جماعات و اجتماعات اسلامی" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹) اشاره می‌کنند تا از این طریق جامعه‌ی اسلامی به سوی معروف گام بردارد و از منکرات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دور شود. براساس چنین اصولی است که ایشان توصیه به "قیام بر واجبات مالی و دادن حقوق الهی" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۸۱) در امور اقتصادی دارند؛ چنین روندی از گسترش منکرات اقتصادی و کفران‌داری جلوگیری می‌نماید.

۴-۲-۳ راحت طلبی و آسایش پرستی

راحت طلبی یکی از امور ذاتی و فطری انسان‌ها است (شاه‌آبادی، ۱۳۹۴ الف: ۳۱۸ و شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳۱) و در کتاب "رشحات البحار" پیرامون فطرت آسایش دوستی (حب راحت) تأکید شده است که "بدیهی است که اهل عالم عاشق آسایش و راحتی هستند. چنان که حتی در راه نیل به آن، خود را به زحمت و خستگی می‌اندازند. در حالی

این امر (خسته کردن خود) با هدف مورد نظر (آسایش) منافات دارد. " (شاه‌آبادی، ۱۳۹۴: ۳۱۸) ایشان فرجام حب راحتی را بیچارگی می‌دانند؛ "چنانچه کسانی که مبتلا به حب شهوات و زینت دنیا و امثال آنها هستند، آخر بیچاره خواهند شد." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۵۵) آیت الله فاضل گلپایگانی در شرح معرفه ۲۱۹ از شذره‌ی ششم کتاب شذرات المعارف اذعان می‌دارد که هر کسی که از یاد خدا غافل شود دچار تنگنا در زندگی می‌شود و کسانی که در راه خدا قرار می‌گیرند و اسیر هواهای نفسانی قرار نمی‌گیرند، مستغنی خواهند شد. (شاه‌آبادی، ۱۳۹۴: الف: ۲۴۴) راحت‌طلبی و دوری از کار تولیدی در جامعه، روند اقتصاد ملی را با سکون مواجه می‌سازد و سیستم اقتصادی را با اختلال و بی‌نظمی همراه می‌نماید. در عین حال، راحت‌طلبی منجر به خروج سرمایه‌های مالی از جریان تولید و اشتغال شده و در نقطه‌ی مقابل، بسترهای رشد ظلم و بی‌عدالتی، ناآرامی اجتماعی و تعدی به حقوق محتاجان را به همراه خواهد داشت و به اعتقاد شاه‌آبادی، "تزاحم حاجت و راحت است که اولی موجب حرکت و دومی مقتضی سکونت است، ولی از سوء تربیت و عادت، تقدیم سکونت بر حرکت شده و تولید عجز و اختلال نظام نوعی و شخصی نموده، و موجب انفتاح باب خیانت و عدم امانت و تأسیس سلطنت و ریاست و انواع ظلم و تعدی، و ایجاد طبع یا جوج و مأجوج و ترویج شرع هرج و مرج، و عمل به فقه کتاب موش و گربه و حق را به طرف غالب دادن شده." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳۷)

۴-۲-۴ نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت‌های اقتصادی (اصل غیرت)

مملکت اسلامی مبتنی بر یکرویی و سلامت است و نفاق یکی از مهمترین تهدیدات پیشرفت اقتصادی و سیاسی محسوب می‌شود. شاه‌آبادی معتقد است نفاق در تقابل با قائمه و ستون یکرنگی و همدلی در جامعه‌ی اسلامی است؛ "چون انس بر قائمه‌ی یکرویی مستقر است لذا مذمت منافق در آیه و روایه فوق حد احصاء می‌باشد و حقیقتاً نفاق یکی از حوائج مهمه عالم بشریت را مختل می‌نماید؛ پس معصوم در شرایط اخوت فرموده‌اند: "ان تکون سریرته و علانیته لک واحده" یعنی برادر باید باطن و ظاهرش با تو یکی باشد که منافق و دو روی نبوده باشد و معلوم است که انسان به‌شخص دوروی انس نخواهد گرفت... مانند بعضی از اهل زمان که به مجرد توهمات یا دنائت طبع یا ضعف نفس،

مدح می‌نمایند کسانی را به اموری که اعتقاد به آن ندارند بلکه معتقد خلافش می‌باشند و البته این قسم مداراه نخواهد بود و جایز نیست." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۹) بی‌توجهی به احکام و فرامین اسلامی در روند پیشرفت و آبادانی مملکت اسلامی، فاصله گرفتن جامعه از اقتصاد اسلامی، رسوخ تفکرات التقاطی اقتصاد در ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلام، پیاده‌سازی الگوهای غیردینی در سیاست‌های اقتصادی توسط حاکمان و کارگزاران جامعه و... همگی نمود عینی نفاق اقتصادی هستند که در بخش‌های مختلف کتاب شذرات المعارف قابل مشاهده هستند.

منافق اقتصادی فاقد عنصر غیرت است؛ به این معنا که در برابر امور ناپسند اقتصادی قدرت جلوگیری در آن وجود ندارد و از هر طریقی به امرار معاش می‌پردازد و در عین حال، انسان مومن و جامعه اقتصادی اسلام، دارای غیرت است و برای رفع حاجت و نیاز، به هر فعل و اقدامی دست نمی‌زند. از این رو، غیرت به مثابه‌ی یک فطرت انسانی در امور اقتصادی، ملازم عقل و شرع است و همین امر غیرت باعث شناسایی منافق در عرصه‌ی اقتصاد و معاش خواهد شد. شاه‌آبادی در موضوع تراحم حاجت و غیرت به مسئله‌ی نفاق اشخاص و پدیده‌ی بی‌غیرتی اشاره می‌فرماید: "تراحم حاجت و غیرت است و اهمیت حکم غیرت؛ که فطرتی است که از ناپسند جلوگیری می‌کند: خداوند، غیور است و به جهت همین غیرتش، اعمال زشت و ناپسند را حرام کرده است... چون غیرت در بشر، فطری است و تشریح بر طبق تکوین است، انسان غیور از اکثر طرق منافیه با غیرت، اعاشه نمی‌کند و ضعیف شود از تحصیل معاش، که مومن به اندک چیزی قانع است و تنها از راه حلال می‌خورد و منافق، شکمبار و سیری ناپذیر است و مبالاتی در خوردن - که از چه راهی به دست آید - ندارد و از این رو، راه‌های خوردن مومن محدود بوده و راه‌های خوردن منافق، نامحدود است. و معلوم است طریق معاش مومن، طریق عقل و شرع ملازم با غیرت است، به خلاف منافق بی‌غیرت." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۸) در فعالیت تولیدی در نظام اقتصادی اسلام نیز براساس اصل غیرت، تولیدات اقتصادی و نحوه‌ی الگوی مصرف اقتصادی باید مبتنی بر امور عقلانی و شرعی باشد ولی منافقین اقتصادی به این امور پایبند نیستند و برای کسب معاش بیشتر، غیرت دینی و ملی خود را زیر پا می‌گذارند و بدون توجه به احکام شرعی، به هر طریقی سعی در کسب درآمد دارند که عموماً از طریق کار

کردن پول، دلالتی و شغل‌های واسطه‌ای و غیر تولیدی است. اما جامعه‌ی غیرتمند، براساس تولید طیب و طاهر تلاش می‌نماید رزق حلال کسب نماید و به همین دلیل، دوری از اقدامات منافقانه در اقتصاد ملی، سرلوحه‌ی جوامع اسلامی خواهد بود.

۴-۲-۵ سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیت المال)

در اقتصاد اسلامی، دولت و حکومت مسئول مدیریت درآمدهای بیت‌المال است (صدر، ۱۳۹۳ الف: ۱۷۷) و با توجه به اهمیت این موضوع، آیت‌الله شاه‌آبادی حمایت و یاری حکومت ظلم را خلاف شرع می‌دانست و بهترین راه را از سوی علماء بزرگ، تشکیل بیت‌المال یا خزانه‌داری کل می‌دانست تا پول‌های زیادی را که به طرق مختلف از سوی مردم به سوی آنها می‌آید، جمع‌آوری کنند و به صرف مصالح مسلمین برسانند. ایشان در کتاب "شذرات المعارف" بر "تشکیل بیت‌المال" تأکید می‌نمایند. (اردشیری، ۱۳۸۵: ۸۵-۸۶) شاه‌آبادی در خصوص این مطلب اذعان می‌دارند؛ "[از اسباب مرضه مسلمین] نداشتن بیت‌المال است زیرا که معلوم است جریان اسلام در ملک، محتاج است به عده و عده و لذا خداوند عالم ایجاب زکوات و اخماس و سایر حقوق مالیه فرموده برای اداره نمودن اساس مقدس اسلام." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۶-۵) با توجه به اهمیت موضوع فوق‌الذکر است که ایشان بر "تشکیل بیت‌المال از زکوات و اخماس و غیرهما در تحت قواعدی که موجب حفظ از حیف و میل بوده باشد" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۰)، تأکید دارند و ریخت و پاش‌های مالی از بیت‌المال را عاملی برای ضعف در فرایند اقتصاد مملکت اسلامی می‌دانند. لاجرم، اسراف و عملکرد ناصواب در بیت‌المال مانعی برای رشد تولیدات مشروع در جهان اسلام خواهد بود.

۴-۲-۶ توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشکلات اقتصادی

آیت‌الله شاه‌آبادی، توجه نداشتن به چاره و راه درمان مشکلات را یکی از آسیب‌های جدی جوامع اسلامی می‌دانند و اعتقاد دارند، نباید صرفاً در مرحله‌ی آسیب‌شناسی مشکلات متوقف شد، بلکه علاج دردهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... بعد از شناسایی آنها نیز امری لازم و شایسته است. به اعتقاد ایشان: "مشاهده می‌شود که جمعی از متدینین در محافل و مجالس، اظهار دردمندی و تاسف براسلام می‌نمایند ولی غافل

از این که باید درد را معالجه نمود و مذاکره مرض و تعداد آن، معالجه درد نخواهد بود و چون راه علاج، به دانستن سبب مرض است، پس اگر نظر عمیقانه بفرمائی، می‌یابی که عمده اسباب مرض چند چیز است... " (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳) از این رو، اقدام جمعی برای زدودن مشکلات اقتصادی از جامعه لازم است و بعد از آسیب شناسی لازم توسط متخصصان و اهالی فن، باید در مسیر اهداف متعالی اقدام کرد و بدون تلاش و برنامه‌ریزی صحیح نمی‌توان به رشد اقتصادی و ارتقاء تولیدات ملی دست یافت.

۴-۲-۷ رفاه زدگی شهروندان

در شذرات المعارف با نگرش انتقادی نسبت به زندگی مادی‌گرای غربی آمده است: "غرور به حیات و زندگی دنیوی امروزی که از رشحات حیات دشمن است." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴) ویژگی چنین جامعه و مردمی که غرق در رفاه و زندگی دنیوی هستند، فنا و زوال است و به تعبیر ایشان؛ "اگر ملاحظه بفرمایی، خواهی یافت که این حیات، همان حیات حیوانات مذبوح است، که قوه‌ی حیات ذابح، آن را به این مرتبه رسانیده و البته چنین حیاتی باقی نخواهد ماند و به اندک زمانی روی به فنا و انعدام می‌رود." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴) به همین دلیل ایشان بر اصلاح مادی و معنوی مسلمین در ممالک اسلامی تأکید می‌نمایند. (شیخ سفلی، ۱۳۸۷: ۴۰۲-۴۰۰)

باید توجه داشت که سیاست اقتصادی اسلام علاوه بر رشد تولید و ثروت در جامعه، بسترهای رفاه، آسایش زندگی و معیشت را فراهم می‌کند (صدر، ۱۳۹۳ ب: ۳۵۲/۲) اما رفاه‌زدگی و غرق شدن در امور مادی‌گرایانه یکی از گذرگاه‌های الحاد و هلاکت جوامع محسوب می‌شود (باهنر، ۱۳۸۷: ۱۱۷) و نابودی جامعه مترف نیز یک سنت تاریخی در قرآن کریم است.

۴-۲-۸ یاس و ناامیدی در تحصیل سعادت دینی و دنیوی

با توجه به اهمیت راهبردی امید و رجاء در مملکت اسلامی، آیت‌الله شاه‌آبادی نیز یکی از اسباب ممرضه مسلمین را "یأس" می‌داند و در کتاب شذرات المعارف چنین بیان می‌کند: "یأس از ظهور سعادت دینی و دنیوی است؛ یعنی هرگاه سنجیده شود سعادت با قوه‌ی عامله‌ی خود، با این که اگر خود را از بحر اُجاج غرور خارج نموده باشد،

گرفتار چاه پر تباه یأس می‌نماید و خود را متوقف نموده و از هرگونه تکلیف، بری و غری دانسته، با این که عالم مُلک، دار تحصیل و تکمیل سعادت است به حسب دین و دنیا. " (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵) در اندیشه‌ی شاه‌آبادی، ناامیدی ملی با منافع استعمار ارتباط مستقیم دارد و به همین دلیل بر ضرورت سیاست‌گذاری فرهنگی برای نهاده‌سازی امید و خودباوری ملی اعتقاد دارند. (رضی بهابادی، ۱۳۸۹: ۶۷-۶۳) بنابراین، عزم و تلاش جدی و مصرانه به همراه صبر نیز برای تحقق اهداف اقتصادی و اجتماعی یکی از راه‌های برون رفت از مشکلات ناامیدی و شداوند است و به قول آیت الله شاه‌آبادی: "عزم، کارهای بزرگ و صعب را کوچک و سهل می‌کند... صبر، صفت بزرگی است، شجاعت صفت نیکی است." (شاه‌آبادی، ۱۳۹۳: ۴۴) صبر و عزم راسخ در مسیر اهداف الهی و انسانی می‌تواند به سعادت و دوری از افسردگی و ناامیدی فردی و اجتماعی شود.

توضیحات فوق نشان می‌دهد که تحرک و پویایی اقتصادی در هر جامعه‌ای نیاز به امید و نشاط اجتماعی دارد و ملتی که در آن روحیه و امید وجود نداشته باشد، ملتی بازنده خواهد بود و نه تنها نمی‌تواند به اهداف ترسیم شده در اسناد فرادستی خویش دست یابد بلکه همواره مورد تعدی و ستم دشمنان و زیاده خواهان جهانی خواهد بود. در نقطه‌ی مقابل، دولت و ملتی که از نشاط و روحیه ملی خوبی برخوردار باشد، همواره در مسیر تحقق اهداف آرمان‌های خود کوشا بوده و به راحتی اهداف ملی تحقق می‌یابد و با وجود امید در میان شهروندان، حرکت به سوی پیشرفت اقتصادی آسان‌تر می‌گردد. (قربی، ۱۳۹۵: ۴) یأس از جرات و جسارت در برون رفت از مشکلات مملکت و حرکت رو به تعالی اقتصادی می‌کاهد (حائری شیرازی، ۱۳۸۷: ۲۱)

۴-۲-۹ وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی

آیت الله شاه‌آبادی تأکید می‌کند که وابستگی اقتصادی به اغیار و کشورهای غیراسلامی را یکی از عوامل زدودن عزت مسلمین می‌دانند و اعتقاد دارند غفلت نسبت به تولید کالاهای مورد نیاز جامعه منجر به خسران و زیان اقتصادی و سیاسی برای مملکت اسلامی خواهد بود؛ از این رو، نباید صنایع اقتصادی دشمنان بر امور اقتصادی جوامع اسلامی سیطره یابند و اگر چنین تصویری در بین شهروندان و امت اسلامی به وجود بیاید که صرفاً از دستاوردهای تولیدی و اقتصادی غرب استفاده نمایند و مسیر راحت‌طلبی را

در پیش بگیرند، چنین رویکردی ناشی از جهل، نادانی و غفلت مسلمین خواهد بود که عذاب الهی را به دلیل کفران نعمت در پی خواهد داشت. ایشان می‌فرمایند؛ "بعضی از غفله و جهله را مشاهده می‌نمائیم که تشکر می‌کنند از این‌که صنایع دشمن آنها را اداره نموده...، از جهت عدم اعمال قوه‌ی عاقله و عامله خود را مورد انتقام خداوند کرده‌ایم و باید استغفار نموده." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰)

از این رو مشخص می‌شود که نیازمندی اقتصادی، زمینه وابستگی به بیگانگان را فراهم می‌آورد و به همین دلیل، قطع وابستگی اقتصادی به بیگانگان مورد تشویق خداوند است. (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۳: ۱۴۴/۴) مطهری در کتاب "نظری به نظام اقتصادی اسلام" تأکید می‌کند: "اگر ملتی کمک خواست و ملتی دیگر کمک داد، خواه‌ناخواه اولی برده و دومی آقا است. چقدر جهالت و حماقت است که آدمی ارزش سلامت بنیه‌ی اقتصادی را در نیابد و نفهمد اقتصاد مستقل، از شرایط حیات ملی است." (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۹)

۴-۲-۱۰ قانع بودن به اقدامات تَقْلَصی^۱ (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشرفت اقتصادی

آیت‌الله شاه‌آبادی حرکات مذبوحانه، اندک و ناچیز در امور صنعتی، تجاری و هر چیزی که به امر معاش مردم مربوط می‌شود را با عبارت تحقیرآمیز "جست و خیز" توصیف می‌نماید و اعتقاد دارند تقلیل دادن فعالیت‌های اقتصادی و قانع بودن به کنش‌های اقتصادی بیگانگان (توجه داشتن به واردات کالاهای خارجی برای تأمین نیازهای اساسی کشور) منجر به از دست دادن زمان لازم برای رشد اقتصادی می‌شود و در عین حال، کمبود عمل (فعالیت اقتصادی) منجر به تباهی جامعه و حکومت خواهد شد و این موضوع در کمترین فاصله زمانی به وقوع خواهد افتاد. وی اذعان می‌دارد؛ "فقدان کمال علم و عمل صنایع می‌باشد و معلوم است... با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است و جست و خیزی می‌نماید غافل از آنکه به اندک زمانی فانی خواهد گشت." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) این مسئله نشان دهنده‌ی دو نکته است؛ گسترش فعالیت اقتصادی توسط ممالک اسلامی و عدم قناعت به پیشرفت‌های علمی کشورهای غربی. به این معنا که ممالک اسلامی نباید صرفاً به دستاوردهای علمی دولت‌های غربی در زمینه

۱. تقلص: درهم کشیده و گوشه نشین، کوتاه شدن، افت کردن، کاهش یافتن، تقلیل یافتن، تنزل کردن و انقباض.

اقتصاد توجه نمایند و باید در حوزه علم و دانش اقتصاد نیز اقدامات اساسی انجام دهند تا از وابستگی و رکود علمی جلوگیری نمایند.

۴-۲-۱۱ قرض تنزیلی و ربا

آیت الله شاه‌آبادی در آسیب‌شناسی‌ای که از وضعیت اقتصادی عصر خود ارائه می‌دهد، مدعی است که ربا در رفتارها و روابط اقتصادی شیوع پیدا کرده بود و چنین پدیده‌ای را از آثار نظام سرمایه‌داری اجنبی معرفی می‌نماید. نرخ بهره-ربا- در نظام اقتصادی سرمایه‌داری عنصری است که در تمام بازارها، روابط و رفتارهای اقتصادی به عنوان یک عنصر درونزا، تنظیم‌کننده‌ی بسیاری از رفتارها و روابط اقتصادی و تعیین‌کننده‌ی بسیاری از تصمیم‌های اقتصادی است. به همین جهت آن را نظام اقتصادی ربوی نیز می‌نامند؛ یعنی در نظام سرمایه‌داری ربوی، ربا به عنوان نخ تسبیح در رفتارها و روابط اقتصادی عمل می‌کند. ولی ایشان باور دارد که آن نخ تسبیح در نظام اقتصادی اسلام، اخوت است. (یوسفی، ۱۳۹۴: ۹۸) اخوت در امر مالی، ناظر بر قرض‌الحسنه و دوری از قرض تنزیلی است. به همین منظور، وظیفه‌ی دولت و مردم در جامعه‌ی اسلامی، سد باب کردن ربا و نزول در معاملات مالی، پولی و سیستم بانکداری است و باید امکانات قرض‌الحسنه فراهم شود و اگر در نظام مالی کشور، قرض‌الحسنه رونق یابد، روند تولید و فعالیت‌های اقتصادی در مسیر صحیح و حلال خود قرار خواهد گرفت و از میزان خسارت‌های ناشی از جریان بهره و نزول مالی کاسته خواهد شد. به همین دلیل، راهکار ایشان به کارگزاران ممالک اسلامی، "ایجاد اساس مقتضی تمکن دادن قرض‌الحسنه و سدباب قرض تنزیلی که موجب خرابی دنیا و دین است." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹) در نهایت این که، پیشنهاد آیت الله شاه‌آبادی در شذرات المعارف به مجامع اسلامی، نهادسازی برای گسترش قرض‌الحسنه و مبارزه با تأمین مالی ربوی است. (رضی بهابادی، ۱۳۸۹: ۸۵)

ربا به دلیل ستمی که بر جامعه تحمیل می‌کند، حرام است. وجود ربا در نظام اقتصادی اسلام، این نظام را از اهداف متعالی آن باز می‌دارد. ربا در مسیر حاکمیت معنویت و ایشار و تعاون در جامعه مانعی بزرگ به شمار می‌آید. وجود ربا و قرض تنزیلی باعث می‌شود انگیزه‌ی قرض‌الحسنه دادن، انفاق و وقف در جامعه اسلامی ناپود شود و روحیه‌ی نفع‌پرستی و خودخواهی را در جامعه حاکم می‌کند. علاوه بر این، ربا به عدالت

اجتماعی آسیب می‌زند و حرکت اموال را در مسیر زیانبار برای جامعه و فرد قرار می‌دهد. (میرمعزی، ۱۳۸۸: ۱۷۷/۳-۱۷۶) امام خمینی (ره) در خصوص عواقب منفی قرض تنزیلی و ربا اذعان می‌کند که ربا و نزول در اقتصاد ملی منجر به فروکش کردن تولید و رواج کار کردن پول به جای تولید می‌شود (امام خمینی، ۱۳۹۲: ۴۰۹) و در این خصوص می‌فرماید؛ "این پول باید راه بیفتد و کار انجام بگیرد از آن و رزق پیدا بکند. اینها پول را همین طور می‌گذارندش آنجا دست یک کسی و می‌خواهند این پول بزاید برای خودشان بدون کار و این در جامعه فساد بزرگی است و این را ظلم گفته است قرآن شریف: لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ؛ آنطور تشبیه کرده است فَأَذْنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ، این اهمیت زیاد دارد. و به همان اندازه‌ای که قرض به ربا محکوم است به همان اندازه قرض به حسنه و بدون ربا و همین طور قرض دادن به همان اندازه مطلوب است." (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۲۸/۱۲-۴۲۷)

۴-۲-۱۲ خام‌فروشی سرمایه‌های طبیعی

درایت اقتصادی و آگاهی آیت الله شاه‌آبادی در زمینه اقتصاد ملی و زمینه تولیدات داخلی باعث شده است تا ایشان خام‌فروشی مواد طبیعی را امری ناشایست برای اقتصاد کلان جامعه بدانند و کشورهایی را که به صادرات مواد طبیعی بدون فراوری آنها می‌پردازند را محکوم به فنا می‌دانند. ایشان با تیزبینی و دقت نظر بیان می‌کنند: "بعضی از غفله و جهله را مشاهده می‌نمائیم که تشکر می‌کنند از این که صنایع دشمن آنها را اداره نموده و می‌گویند خداوند عالم آنها را خر و حمال ما قرار داده ولی اگر به نظر منصفانه متوجه شوند می‌فهمند حمال کسی است که پنبه را یک من شش قران به دشمن می‌دهد و یک من ششصد تومان بلکه متجاوز از او می‌خرد. حال مشاهده کن و ببین خر کیست و آیا این نعمت است که آن را تشکر کنی یا آنکه از جهت عدم اعمال قوه‌ی عاقله و عامله‌ی خود را مورد انتقام خداوند کرده‌ایم و باید استغفار نموده و عرض کنیم قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ^۱ و تغییر دهیم بی‌حسی را به حس و بی‌غیرتی را به غیرت و آیه‌ی شریفه جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ^۲ و

۱. آیه ۲۳ سوره مبارک اعراف.

۲. آیه ۷۳ سوره مبارک توبه.

آیهی شریفه‌ی **وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ**^۱ را به‌موقع اجرا گذارده و کفار را در امتعه‌ی آنها کشته و به‌ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشم نماییم و حس حاجت را منظم عالم خود گردانیده و در این مقام برآییم که امتعه مسلمین را مغتنم و حوائج را به‌خود آنها و در خود آنها اداره نماییم." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰)

۴-۲-۱۳ کفران نعمت

شاه‌آبادی در شذره‌ی چهارم کتاب شذرات المعارف، بر موضوع شکر انعام الهی تأکید می‌نماید (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۶۸) و اعتقاد دارد همگان باید شاکر نعمت‌های موجود در جامعه باشند و مصنوعات بشری نیز یکی از موضوعاتی است که همواره باید از کفران به دور باشد. بنابراین، "عبد شاکر و وظیفه شناس هم باید در برابر هم‌نوعان خود کاملاً مهربان باشد و از هر آنچه خدایش در اختیار او قرار داده است، دیگران را بهره‌مند سازد." (شاه‌آبادی، ۱۳۹۳: ۱۸۵)

با این اوصاف، بی‌توجهی به نعمت‌های الهی و شکرگذاری نکردن در برابر آنها می‌تواند به کفران نعمت تبدیل شود و به تعبیر آیت الله شاه‌آبادی، "چون معلوم شد حقیقت شکر، کفران نیز معلوم شود که مبتنی بر جهل به نعمت و منعم و آن مستتبع بدگمانی و توحش از حق است حالاً و به حسب عمل، قصد اسائه به بندگان و معصیت و شکایت به زبان و صرف هر نعمتی در غیرآنچه برای آن خلق شده نعوذ بالله که موجب خسران دنیا و آخرت است و به حسب تقابل شکر و کفران آثار آنها نیز متقابلند." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹۴) از این رو، کفران نعمت موجب خسارت و زیان اقتصادی برای جامعه و فرد خواهد شد و زمینه‌ساز معصیت اقتصادی، بی‌تدبیری در مصرف تولیدات طبیعی و مصنوعی، تباهی اقتصاد ملی، هرج و مرج در امور معیشتی، بی‌اعتمادی عمومی، قیام علیه ارزش‌های اقتصاد اسلامی (دوری از بندگی حق تعالی در امور مختلف) و... می‌گردد.

براساس مبانی دینی، منظور از تبدیل شکر نعمت به کفران، این است که مردم به جای اینکه در برابر نعمتهای پروردگار شکرگزار باشند، این شکر را تبدیل به کفران کردند. در حقیقت نعمتهای الهی و سائلی است که طرز برداشت از آنها بستگی به اراده خود انسان

۱. آیه ۸۹ سوره مبارک نساء.

دارد، همانگونه که ممکن است از نعمتها در مسیر ایمان و خوشبختی و نیکی بهره‌برداری کرد و علاوه براین، در مسیر کفر و ظلم و بدی هم می‌توان آنها را به کار گرفت، این نعمتها همچون مواد اولیه هستند که به کمک آنها همه گونه محصول و فرآورده می‌توان تهیه نمود، ولی در اصل برای خیر و سعادت آفریده شده‌اند. از این رو، کفران نعمت هرگونه بهره‌گیری انحرافی است و تنها به این نیست که انسان ناسپاسی خدا گوید، بلکه هرگونه بهره‌گیری انحرافی و سوء استفاده از نعمت، کفران نعمت است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۴۵/۱۰-۳۴۴) از این رو، کفران نعمت باعث خست، فرومایگی، انفعال و شرمندگی فرد و جامعه می‌شود. (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۵۸۱/۳)

۴-۲-۱۴ حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده

آیت الله شاه‌آبادی نسبت به حبس پول و راه‌اندازی نکردن کار تولیدی به وسیله‌ی دارایی و سرمایه‌های مالی انتقاد شدید دارند و معتقدند سرمایه‌داران به جای کار کردن با پول و بی‌توجهی به اقتصاد ملی، باید از خروج سرمایه از بازار کار و تولید جلوگیری نمایند؛ زیرا می‌تواند به نابودی و تضعیف امر تولید و تجارت صنعتی شود و در صورت شیوع چنین روند خطرناکی، نظام اقتصادی نابود خواهد شد. ایشان می‌فرمایند؛ "اشخاص ممتول با حاجت آنها به عملی و شغلی، به واسطه جهات مذکوره یعنی خیانت و غیره، رفع ید از کار نموده و پول خود را حبس می‌نمایند، و ارجاع شغلی به ارباب حرف و صنایع نمی‌کنند، و از این جهت، هم تعطیل امر غنی شده و هم فقیر به فقر خود مبتلا است و روز به روز این مصیبت بر استیصال خواهد افزود تا موجب هلاکت ابدی گردد، که فقر موجب روسیاهی در هر دو دنیا است." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳۷)

به همین دلیل است که کنز و اندوختن مال در اقتصاد اسلامی دارای حرمت است و به تعبیر شهید صدر، "اسلام کنز و ذخیره کردن پول را حرام و در بسیاری از حالات بر پول ذخیره شده، مالیاتی وضع کرده است تا مبادا نقش طبیعی پول - به عنوان ابزاری برای آسان نمودن مبادله میان کالاهای تولیدی - به نقش احتکاری به عنوان ابزاری برای ذخیره کردن و احتکار ثروت و در نتیجه، بالا بردن قیمت‌ها، تبدیل شود." (صدر، ۱۳۹۳ ج: ۱۲۴-۱۲۳) آیت الله شاه‌آبادی اعتقاد دارد کب کنز و انباشته کردن سرمایه باعث ترک واجبات مالی براساس احکام اقتصاد اسلامی می‌شود؛ "مقصود از کنز حیظه‌ی قلبی و

محبت آن است به دنیا و زخارف آن با اختلاف حالات محبت و تعلق که گاهی شود که تمام اطمینانش به آن و فریفته‌ی آن است که موجب ارتکاب بسیاری از جنایات شود و گاهی منشاء ترک واجبات مالیه گردد الی غیر ذلک و فرق نمی‌کند در اکتناز قلبی ما بین آنکه دارا باشد یا نदार و لذا دارای غیر محب مکتنز نیست، ولی محب فقیر مکتنز است و بالجمله داری و نداری از امور غیر اختیاری است، ولی محبت داشتن و نداشتن از اموری است اختیاری و میسور مکلف است چنانچه اگر توجه کند به این که محبت و عداوت موجب اختلاف در آثار اموال و داری نباشد و اموری است زائد بلکه اگر درست تأمل کند، می‌فهمد که محبت چیزی که طرف ادراک محبت نکند، سفاهت است البته متعظ شود و اساس اکتناز را خراب کرده و اکتناز محبت خداوند و اولیاش را بنماید و بالجمله حقیقت اکتناز راجع به حال است نه به مال. بلی دارا بودن چه کم باشد چه زیاد که موجب محبت فعلی و اطمینان قلبی شود منشاء اعراض از حق و توکل به او و طغیان بر او و بر اولیاء او خواهد گردید." (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۸۲-۸۱) حب کنز منجر به بی‌توجهی به امور تولید در اقتصاد ملی می‌شود و انگیزه‌ها تلاش و کنش اقتصادی را از افراد سلب می‌نماید. در اندیشه‌ی اقتصادی اسلام، پول نباید کار کند (حائری شیرازی، ۱۳۹۱ الف: ۱۰)؛ زیرا پول مثل جریان خون در بدن است. همانگونه که خون، بدون این که مصرف شود از کانال رگ‌ها تمام اعضا و بافت‌ها را به عدالت تغذیه می‌کند و به حرکت و زایش می‌کشانند، پول هم در جامعه بدون اینکه مصرف شود، باید به عدالت از کانال طرح‌ها و برنامه‌ها به اعضای جامعه برسد و آنها را به تولید و خدمات رسانی کشاند. (حائری شیرازی، ۱۳۹۱ ب: ۱۱) امام خمینی (ره) در این زمینه می‌فرماید؛ "بانکداری به آن معنایی که در جاهای دیگر هست رواج پیدا نکند، مردم از صنعت و کار و سایر چیزها بازمی‌مانند، می‌نشینند توی خانه‌شان و پولشان برایشان کار می‌کند و حال آنکه پول نباید کار بکند. پس اصلاح بانک هم یکی از امور بسیار مهم است، چنانچه اصلاح اقتصاد و مالیات و امثال ذلک هم بسیار اهمیت دارد." (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۱۸/۴۳۴)

۴-۲-۱۵ جهل به مرام^۱ اسلام در امور مسلمین

از آسیب‌های جوامع اسلامی، جهل و ناآگاهی از منش و دیدگاه‌های اسلام است و به

۱. مرام: آیین، ایدئولوژی، پیشش، جهان بینی، عقیده، مسلک و ...

دلیل دور شدن از مرام اسلام، با تهدیدات بیرونی و چالش‌های درونی مواجه می‌شوند. اهمیت شناخت مسلک و آموزه‌های اسلام به اندازه‌ای است که آیت الله شاه‌آبادی از این موضوع به عنوان علت اصلی عقب ماندگی جوامع اسلامی یاد می‌کنند. ایشان اذعان می‌دارند: "علت‌العلل جهل به مرام اسلام است. زیرا که اگر مرام اسلام معلوم ما بود و همان بعینه مرام ما مسلمین شده بود البته در اطراف آن کوشش نموده مقصود را انجام می‌دادیم و ما در اینجا مقصود و مرام را از ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلام بموجب فرموده حضرت خاتم‌الرساله صلی‌الله‌علیه‌وآله (انی تارک فیکم الثقلین کتاب‌الله و عترتی) بیان می‌نماییم تا موجب شفاء صدور انام گردد." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۶)

۴-۳ تهدیدات بیرونی تولید مملکتی در ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلامی

۴-۳-۱ انتشار عقاید باطل و انحرافی

شاه‌آبادی در شذره‌ی اولی به آفت "انتشار عقاید باطله" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳) اشاره می‌کند و تأکید دارد بر اینکه برای پیشرفت صنعتی و اقتصادی به قوه‌ی عاقله (کمال علم) نیاز است (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) ولی هر علمی برای پیشرفت و تعالی اقتصادی مناسب نیست. بلکه علم بومی و منبعث از تعالیم ناب اسلامی مدنظر ایشان است و اعتقاد دارند جوامع اسلامی به جای تکیه بر پیشرفت‌های علمی غربی، باید در حوزه‌ی علم و اندیشه نیز فعالیت مفید داشته باشند تا از طریق افکار و عقاید انحرافی دولت‌های مادی‌گرا به سمت و سوی تباهی و حیات مذبحخانه گام برندارند.

شاه‌آبادی اعتقاد دارد دشمنان اسلام از ضعف و فقر اقتصادی مردم برای ترویج و اشاعه‌ی افکار و مذاهب باطله‌ی خویش به طرق کمک‌های اقتصاد بهره می‌گیرند تا بتوانند مقاصد خود را تحصیل نمایند که دستاورد این اقدام، ظلم و کفر خواهد بود. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: پاورقی ص ۴۳) دشمنان از طریق مساعدت‌هایی در خصوص مدرسه‌سازی، تأسیس بیمارستان و غیره، سعی در جلب محبت مردم دارند تا بتوانند افکار باطل و انحرافی خود را در جامعه رونق بخشند.

ایشان با صراحت کامل، تبعیت از عقاید باطل و انحرافی غرب را هم‌ردیف با انهدام مملکت اسلامی می‌دانند و تأکید می‌نمایند؛ "اختلال در امر معاش از جهت فقدان کمال

علم و عمل صنایع می‌باشد و معلوم است این معیشت فعلی که از رشحات معیشت دشمن است، البته باقی نخواهد ماند و محکوم خواهیم شد به انعدام؛ بلکه کمال علم و عمل دشمن و قوت حیات او و تدبیر در جریان تجارتش موجب تعطیل قوای عامله و نقص در ما شده، علماً و عملاً نظیر قوت حیات ذابح که مذبوح را به آن مقام رسانیده و با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) وی در تشریح سیاست عدّه بر فاسد بودن مسلک بلشویکی و افکار ماتریالیستی اشاره می‌کند (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳۴) و چنین توضیح می‌دهد که بشر برای رشد و تعالی به جای احکام مادی گرایانه نیز به عقاید عقلی و دینی نیاز دارد. از این رو، بحث "حاجت به دین" را امری فطری می‌داند که می‌تواند از روند نابودی و فناى محتاج (بشر نیازمند) جلوگیری نماید.

رسوخ افکار و اندیشه‌های مادی‌گرایانه غربی در جامعه‌ی ایرانی یکی از آفت‌هایی است که به اعتقاد آیت الله شاه‌آبادی می‌تواند زمینه‌های فساد و تزلزل در پایه‌های اقتصادی کشور را فراهم آورد.

۴-۳-۲ در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی توجهی به معاش جمعی

یکی از امراض مملکت اسلامی در اندیشه‌ی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی، "تحويل دادن ابواب صنایع و حرف و طُرق اعاشه"^۱ (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴) است. چنین خطری در حوزه‌ی تولید کالاهای مملکتی اشاره به این موضوع دارد که به جای اینکه به زندگی واقعی و اساسی خود بیندیشیم، خود را به مظاهر مادی آن تسلیم کنیم و به جای آنکه خود سازنده‌ی یک زندگی تازه بدون وابستگی باشیم، راهی را در پیش بگیریم که تمام سرمایه‌های خویش را به رایگان در اختیار بیگانگان گذارده و آنچه مورد احتیاج یک جامعه پیشرفته است را از دست بدهیم؛ به گونه‌ای که به درپوزگی بیگانگان و دشمنان اسلام بیفتیم؛ همچنین بسیاری از صنایع که امروز مورد استفاده جوامع پیشرفته است، بدون آنکه درصدد یادگیری و استفاده از دانش آن باشیم، به تقلید از بیگانگان مورد استفاده قرار دهیم و تنها به مصرف آن قناعت کنیم؛ غافل از آنکه با ادامه چنین وضعی، سرمایه‌های جامعه را بدون آنکه بازدهی داشته باشد، مصرف کرده و هر روز از توان خود می‌کاهیم. یک جامعه‌ی مترقی و آگاه به وظیفه، می‌تواند مصالح خویش را تشخیص دهد

۱. روزی رساندن، زندگی کسی را اداره کردن.

و گریبان خود را هرگز به دست بیگانگان نسپارد و مجذوب ظواهر فریبنده‌ی آن نگردد و در چنین شرایطی از تهاجم فرهنگی بیگانه آسیب نمی‌بیند. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۷: ۴۵-۴۴)

بنابراین، جامعه‌ای که نسبت به تحصیل صنایع و حرفه‌های تولیدی بی‌توجه باشد، در زمینه‌ی معاش ملی خود با مشکل مواجه خواهد بود و حتی در زمینه‌ی کالاهای خیلی اساسی به دیگران وابسته خواهد بود و تمرکز خود را بر واردات کالاها قرار خواهد و همین امر می‌تواند عزت، اقتدار، استقلال و ثبات ممالک اسلامی را تحت الشعاع خود قرار دهد.

۴-۳-۳ افتراق ناشی از اختلاط با اجانب

ایشان در کتاب "شذرات المعارف" یکی از علل بیماری مسلمین را عدم وحدت و افتراق ایشان دانسته و آنرا موجب اضمحلال معاش و معاد مسلمانان می‌دانند. (ذبیحی، ۱۳۸۷: ۴۸۱) بنابراین، از بسترهای بیرونی تضعیف روندهای اقتصادی و سیاسی جوامع اسلامی، دور شدن از وحدت است و یکی از عوامل رشد چنین تهدیدی، اختلاط و روی آوردن به قدرت‌های استعماری است که همواره منشأ انهدام جوامع اسلامی و پسرفت آنها محسوب می‌شوند. شاه‌آبادی در خصوص این مسئله اشاره می‌کند: "افتراق مسلمین و انفصام خیط اخوت از میانه آنهاست به واسطه اختلاط با اجانب که موجب اضمحلال هر یک شده معاشاً و معاداً، حتی آنکه اجتماعات مختلفه المسالک موجب ضعف و اختلال است (فضلاً عن الانفراد) و هرچه انفراد و افتراق بیشتر شود اختلال و انحلال شدت نماید تا به سرحد انهدام همه جهات و حیثیات رسد؛ چنانچه حس اعداء این جهت را، موجب هیجان و حرکت سریعه آنها گردیده و البته با این حالت حاضره، اساس زندگانی دینی و دنیوی شما را بر چیده، مصداق آیه کریمه شریفه: *خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ*^۱ خواهید گردید" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵) چنین تهدیدی باعث گردیده است تا ایشان بر "اجتناب از خلطه و آمیزش با اجانب" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۷) تأکید ویژه‌ای نمایند و چنین راهبردی را در راستای استقلال و رهایی از قید و بندهای استکبار به کار گیرند.

۴-۳-۴ جنگ تجارت‌خانه‌ها در عرصه‌ی بین‌المللی (نزاع اقتصادی)

امروزه جنگ اقتصادی به تهدیدی علیه امنیت ملی کشورها تبدیل شده است (Rickards, 2012) و هدف نهایی استکبار از سلطه‌ی اقتصادی بر مردم، بهره‌کشی و استثمار و استفاده از منابع آنهاست و برای وابسته کردن ملت‌ها از راه‌هایی مختلف و پیچیده استفاده می‌کند. همانگونه که یک شخص ثروتمند و مترف، برای استخدام و حاکمیت بر افراد جامعه می‌کوشد تا آنان را از نظر مالی و اقتصادی به خود وابسته کند، مستکبران بین‌المللی نیز می‌کوشند تا ملل فقیر و محروم را به خود نیازمند سازند، به خصوص آن که قطع وابستگی اقتصادی، به مراتب دشوارتر از قطع وابستگی سیاسی است. بسا که ملتی خود را از وابستگی سیاسی نجات دهد، اما وابستگی اقتصادی بتدریج، بار دیگر او را به کام مستکبران کشاند. انحصاری کردن بازارهای دنیا به ویژه در کالاها و محصولات اساسی که مردم در زندگی روزانه بدان نیازمندند، از سوی مستکبران عالم، با همین هدف انجام می‌گیرد. نیازمندی به دیگران، نه تنها عزت و کرامت انسان را متزلزل می‌کند، بلکه در نهایت او را برده دیگران می‌سازد. (سروش، بی تا: ۱۱۶)

سالها قبل از اینکه در ادبیات مدرن اقتصاد جهانی صحبت از جنگ اقتصادی به میان آید (See: Abdelnour, 2011, Coulomb, 2004, Galbraith, 2001)، آیت الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف به نزاع بین‌المللی در حوزه‌ی تجارت خارجی اشاره کردند و تأکید داشتند که تلاش خیلی از کفار و کشورهای غربی از توسعه روابط خارجی، استثمار مسلمین و دست‌کاری در ذائقه و نیاز امت اسلامی بوده است و در همین راستا تأکید دارند که کشورهای قدرت‌طلب از ابزار تجارت خارجی خود برای بندگی و کنیز کردن جوامع اسلامی بهره می‌گیرند و تجارت خارجی صرفاً ابزاری برای سلطه غرب بوده است. "چون حس حاجت، منظم است لذا از جمله تدابیر حیلۀ دشمن، تعطیل این حس است و فتح باب تجارت که مقصد اعداء است برای خاموشی همین حس است و نزاعات دنیا و... امر برای اختصاص تجارت خانه و متجراً^۱ است به آنها... مردم متجر... انفاس، اموال و... می‌شود و چون تمام شود برای... استفاده ابدالی به طور سهولت از آنها بنمایند مانند

۱. مکان تجاری، بازار بزرگ، مرکز تجاری، مرکز فروش، محل تجارت، فروشگاه و بازرگانی.

عبد و اماء...^۱ (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: پاورقی ص ۲۵) ایشان اعتقاد دارند که دشمنان تلاش دارد با رونق دادن به بازار تجارتي خود در کشورهای اسلامی، بسترهای نفوذ در اقتصاد آنها را فراهم نمایند و سرمایه‌های طبیعی و انسانی آنها را به اسارت و یغما ببرند و بیشتر منازعات اقتصادی دنیا در راستای تغییر ذائقه مردم در نوع مصرف است زیرا قدرت‌های جهانی تلاش دارند با تعویض نوع مصرف و نیاز مردم، محصولات خودشان را به عنوان نیاز واقعی به آنها تحمیل نمایند و این در حالی است که خیلی از این تولیدات، متناسب با مقتضیات فرهنگی، اعتقادی و حتی اجتماعی مردم مسلمان نمی باشد.

۵- نتیجه گیری

مقاله‌ی حاضر تلاشی برای شناسایی تهدیدات تولید کالای داخلی و راهبردهای تقویت کالاهای ملی از منظر آیت الله شاه‌آبادی بود و به همین منظور، کتاب شذرات‌المعارف به عنوان مهمترین کتب ایشان در عرصه امور سیاسی و اقتصادی مورد مذاقه قرار گرفت و یافته‌های مقاله به این قرار هستند؛ در اندیشه‌ی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی، تولید کالای داخلی از اهمیت وافری در پیشرفت و اقتدار اقتصادی ممالک اسلامی برخوردار است و ایشان به جامعه‌ی اسلامی توصیه می‌نمایند از امتعه و کالای داخلی استفاده نمایند و از خرید و مصرف کالاهای غیرضروری خارجی که موجبات بی عزتی و وابستگی اقتصادی را فراهم می‌آورد، پرهیز نمایند. ایشان در کتاب شریف شذرات‌المعارف به ابعاد مختلف تهدیدات پیش روی کالای داخلی اشاره می‌نمایند که منشاء این تهدیدات به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم می‌شود. تهدیدات درونی پیش روی کالای ملی عبارت از؛ رشد اخلاق رذیله و افعال قبیحه، ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)، راحت طلبی و آسایش پرستی، نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت‌های اقتصادی (اصل غیرت)، سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیت المال)، توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشکلات اقتصادی، رفاه زدگی شهروندان، یأس و ناامیدی در تحصیل سعادت دینی و دنیوی، وابستگی اقتصاد ملی به

۱. در خصوص این معرفه در کتاب شذرات‌المعارف باید اذعان شود که به دلیل ناخوانا بودن نسخه‌های خطی، بخش‌هایی از این بخش در متن کتاب وجود ندارد و به صورت نقطه چین ارائه شده است اما به دلیل اهمیت بالای آن، در این مقاله نیز از آن استفاده شد. این بخش در پاورقی صفحه ۲۵ کتاب قرار گرفته است.

کالاها و صنایع خارجی، قانع بودن به اقدامات تَقَلَّصی (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشرفت اقتصادی، قرض تنزیلی و ربا، خام فروشی سرمایه‌های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده و جهل به مرام اسلام در امور مسلمین است و در حوزه‌ی تهدیدات خارجی پیرامون تولید ملی که از ناحیه کشورهای قدرتمند غربی اعمال می‌شود، مسائلی نظیر: انتشار عقاید باطل و انحرافی، در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی‌توجهی به معاش جمعی، افتراق ناشی از اختلاط با اجانب و جنگ تجارت خانه‌ها در عرصه بین‌المللی (نزاع اقتصادی) مورد توجه آیت‌الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف بوده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- قرآن کریم.
- اداره کل تبلیغات اسلامی (۱۳۹۱). راهبردهای فرهنگی در مسیر تولید ملی، مشهد: انتشارات قدس رضوی.
- اردشیری، حسن (۱۳۸۵). "آیه‌الله شاه‌آبادی (ره) الگوی معنویت و تبلیغ"، ماهنامه‌ی مبلغان، آذر و دی، شماره ۸۵، صص ۷۲-۸۸.
- امام خمینی (ره)، سیدروح الله (۱۳۷۹). صحیفه امام، تهران: موسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خمینی (ره)، سیدروح الله (۱۳۹۲). اقتصاد در اندیشه امام خمینی (س)، چاپ سوم، تهران: موسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- باهنر، محمدجواد (۱۳۸۷). گذرگاه‌های الحاد، چاپ اول، تهران: نشر شاهد.
- بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۷). مواضع ما، تهران: انتشارات روزنامه‌ی جمهوری اسلامی ایران.
- بهشتی، سیدمحمد و دیگران (۱۳۹۰). شناخت اسلام، چاپ اول، تهران: نشر روزنه.
- بیت‌اللهی، رجب (۱۳۹۷). تولید ملی: حمایت از کار و سرمایه، تهران: نشر کتاب ارشد.
- حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۸۷). بحثی درباره جامعه‌شناسی اسلامی، چاپ اول، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز.
- حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۹۱ الف). در اسلام پول نباید کار بکند، چاپ اول، یاسوج، انتشارات فاطمیه.
- حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۹۱ ب). پول رایج جهانی و احیای پول اسلام، چاپ اول، یاسوج، انتشارات فاطمیه.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳). بیانات در حرم مطهر رضوی در اولین روز سال ۱۳۹۳.
- ذبیحی، معصومه (۱۳۸۷). "آیت‌الله شاه‌آبادی و تعلیم و تربیت شاگردان: انعکاس تعالیم او در شخصیت امام خمینی (ره)"، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رضی بهابادی، سیدمحمدرضا (۱۳۸۹). نظریه‌های اقتصادی-سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد معارف اسلامی و اقتصاد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- روشندل، جلیل (۱۳۸۴). امنیت ملی و نظام بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت.
- سروش، محمد (بی تا). استکبار و استضعاف در قرآن، چاپ اول، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). شذرات المعارف به ضمیمه رساله شرکت مخمس، چاپ اول، تهران: بنیاد علوم و اسلامی دانش پژوهان.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۶). سه رساله اصولی و فقهی عارف حکیم آیت‌الله العظمی میرزا محمدعلی شاه‌آبادی، اعداد و تحقیق علی صدراپی خوبی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۷). شذرات المعارف، توضیح و تقریر آیت‌الله نورالله شاه‌آبادی، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۳). رشحات المعارف؛ دروس معرفتی عارف حکیم آیت‌الله العظمی میرزاحمدعلی شاه‌آبادی، گردآورنده حیدر تهرانی و شرح آیت‌الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۴ الف). فطرت عشق، شرح آیت‌الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۴ ب). رشحات البحار، تصحیح، تحقیق و ترجمه زاهد ویسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، نورالله (۱۳۹۷). شرح رشحات البحار، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شیخ‌سفلی، انسیه (۱۳۸۷). "تأثیر شخصیت آیت‌الله شاه‌آبادی بر امام خمینی (ره) در نسبت میان عرفان و سیاست"، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۹۳ ج). اسلام، راهبر زندگی؛ مکتب‌اسلام؛ رسالت‌ما، ترجمه مهدی زندیه، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۹۳ الف). بارقه‌ها، ترجمه امید موذنی، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۹۳ ب). اقتصادما، ترجمه سیدمحمد مهدی برهانی، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
- الطهرانی، الشیخ قاسم (۱۴۲۴). القول‌المتین فی تشیع الشیخ‌الاکبر محی‌الدین ابن‌العربی، الطبعة الاولى، بیروت-لبنان: دارالمحججه البیضاء.
- قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۵). "خودباوری، امید و نشاط اجتماعی در اقتصاد مقاومتی"، پدافند اقتصادی، شهریور، شماره ۲۲، صص ۸-۴.
- کریمی مله، علی و دیگران (۱۳۸۹). "تهدیدات سیاسی امنیت ملی از منظر امام خمینی (ره)"، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سیزدهم، پائیز، شماره ۴۹، صص ۱۰۹-۸۳.
- گوهری، عباس (۱۳۸۷). "آسیب‌ها و بیماری‌های جوامع اسلامی از دیدگاه حکیم شاه‌آبادی"، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مجموعه نویسندگان (۱۳۹۴): تولید ملی، تهران: انتشارات شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه.
- مرتضوی، علی حیدر (۱۳۸۷). فیلسوف فطرت؛ نگاهی به احوال و افکار حکیم آیت‌الله العظمی محمدعلی شاه‌آبادی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). نظری به نظام اقتصادی در اسلام، تهران: انتشارات صدرا.

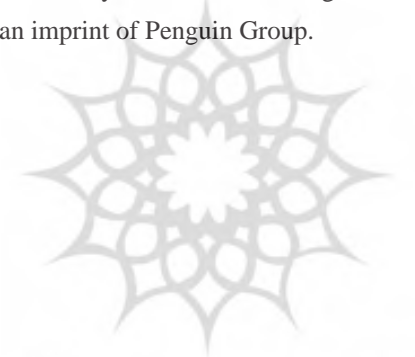
- میرمعزی، سیدحسین (۱۳۸۸). نظام اقتصادی اسلام؛ مبانی مکتبی، جلد ۳، چاپ دوم، تهران: کانون اندیشه جوان.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۳). فرهنگ قرآن، چاپ دوم، قم: بوستان کتاب.
- یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۴). "تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی"، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال پانزدهم، بهار، شماره ۵۷، صص ۸۷-۱۱۲.
- یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۵). اقتصاد تعاونی از منظر اسلام، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Abdelnour, Ziad K. (2011). Economic Warfare: Secrets of Wealth Creation in the Age of Welfare Politics, first published, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Coulomb, Fanny (2004). Economic Theories of Peace and War, New York: Routledge.

Galbraith, James Kenneth (2001). "A War Economy" The American Prospect, October 22, Vol. 12, No. 18.

Rickards, James (2012). Currency Wars: The Making of the Next Global Crisis, Paperback, Portfolio an imprint of Penguin Group.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

